

OLGUNLAŞTIRMA YÖNTEMLERİ YÖNÜNDE ZEN BİLGELERİ VE NASREDDİN HOCA ARASINDAKİ PARALELLİKLER

THE PARALLELS BETWEEN ZEN SAGES AND NASREDDIN HOCA IN TERMS OF THE MATURIZATION METHODS

Özgür ÖNAL*

ÖZ: Çalışmanın amacı, Nasreddin Hoca fıkralarının, Japon Zen geleneğindeki bilgelerin öyküleri ile paralel olarak incelenmesi ve bu iki uzak coğrafyanın öykülerindeki yöntem ve yaklaşımlardaki benzerliklerin ortaya konulmasıdır. İki farklı din ve iki uzak coğrafyanın ürettiği bu iki farklı yaşlı bilge adam temsilindeki öykülere baktığımızda, ilk fark edilen çarpıcı benzerlik, olgunlaştırıcı bir usul olarak ikisinin de mantıksal düşüncenin bittiği ve başka bir bilme halinin başladığı alana muhataplarını davet etmeleridir. Zıtlıkların birleşebildiği alan da diyebileceğimiz bu paradoksal alan; Nasreddin Hoca fıkralarından örnekle gölün maya tutabildiği, eşeğin aynı anda hem ahırda olduğu hem de olmadığı, komşunun verdiği kazanın doğurabildiği bambaşka bir gerçeklik boyutudur. Yine bu boyutta, Nasreddin Hoca'nın eşeğine ters binmesi için haklı bir sebebi vardır. Benzer olarak; Zen bilgeleri de kendi öğrencilerine zihinlerindeki kalıpları aşıp, özgürleşebilmeleri için "koan" adı verilen paradoksal bilmeceler vermektedirler. Zen ustası, bu bilmecelerle kimi zaman öğrencisini, tek elle yapılan alkışın sesini duymak gibi mümkün gözükmeyen deneyimlere davet ederken, kimi zaman da sıradan gündelik nesnelere ve olgulara kelimelerdeki sınırlılığının ötesinde yeni bir anlayışla yeniden tanımlamaya yönelir. Bunu yaparken, herkesçe kabul görmüş akılcı yanıtları asla kabul etmediği gibi, Nasreddin Hoca'nın hikâyelerindeki motifler gibi ilk bakışta komik ve saçma görünen ama derininde hiç de öyle olmayan yanıtları bekler. Çalışma, yöntem olarak, farklı bir bilgi alanından üçüncü bir tamamlayıcı objektif temel ihtiyacını da doğurmuştur. Coğrafi ve zamansal farklılıklara rağmen oluşan benzerlikler, "bir bilginin bir coğrafyadan diğerine fiziksel yoldan taşınması" gibi bir açıklamanın ötesinde bir dinamiği akla getirmiş ve buradan hareketle, Jung düşüncesinin "ortak bilinçdışı" kavramı konuyla bağlantılı bulunarak dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paradoks, bütünlük, Nasreddin Hoca, fıkra, zen, ruhsal olgunlaşma.

ABSTRACT: The aim of the study is to examine Nasreddin Hodja anecdotes in parallel with the stories of sages in the Japanese Zen tradition and to reveal the methodological parallels in the stories of these two distant geographies. When we look at the stories of these two different old wise man representations produced by two different religions and two distant geographies, the first striking similarity that is noticed is that, as a maturing approach, they both invite their interlocutors to the area where logical thought ends and another state of knowing begins. This paradoxical field, which we can also call the field where the opposites can unite; With examples from Nasreddin Hodja anecdotes; it is a completely different dimension of reality that the lake can retain yeast, the donkey is in the barn and not at the same time, and a pot can give a birth. Again, in this field of reality, Nasreddin Hodja has a right reasoning for riding his donkey backwards. Similarly; Zen sages also give their students paradoxical riddles called "koan" so that

* Bilim Uzmanı - Araştırmacı / İstanbul - ozgur.onal@ogr.deu.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-7195-9441)

This article was checked by Turnitin.

they can overcome the patterns in their minds and become free. With these riddles, the master of Zen sometimes invites his student to experiences that seem impossible, such as hearing the sound of one-handed applause, sometimes to redefine ordinary everyday objects and facts with a new understanding beyond the limitations of words. While doing this, he never accepts rational answers that are accepted by everyone, and expects answers that seem funny and absurd at first glance but not at all, like the motifs in Nasreddin Hodja's stories. The study also created the need for a third complementary objective basis from a different field. The similarities that occur despite geographical and temporal differences have suggested that a dynamic beyond the explanation such as "the physical transport of information from one geography to another" and from this point of view, the concept of "collective unconscious" of Jungian thought has been included in connection with the subject.

Keywords: Paradox, integrity, Nasreddin Hodja, joke, zen, spiritual maturity.

Giriş

Nasreddin Hoca, mizahi, eğlendirici, öğretici bir figür olmasının yanı sıra, dönüştürücü, irşat edip olgunlaştırıcı yönü olan bir rehberdir. Belki de bu sebeptendir ki; 7'den 70'e, her yaş, anlayış ve eğitim seviyesinden hemen hemen herkese hitap edebilmektedir. Hoca, hali, tavrı ve tepkileriyle muhataplarını fıkraların birer aktörü haline dönüştürmüş, söylemek istediklerini hepimize hâl diliyle deneyimletmiştir. Bu anlamda, Hoca birçok bilgenin tercih ettiği gibi hikâyeler anlatmaz. Bundan çok daha iyisini yapar; yüzyıllarca yaşayacak anlatılmaya değer hikâyelerin bizzat kendisi olur. Muhataplarını anlatılmaya değer hikâyelerin içerisinde, kendi yaşamlarının da gerçekliği ve samimiyeti ile beraber, tüm yaşananlara birer şahit yapar. Böylelikle sonraki nesillere de daha zengin bir yaşamın anahtarını iletir. Nasreddin Hoca, halk bilimcilerimiz tarafından, büyük emeklerle çalışılan ve daha da çalışılacak olan Anadolu'nun en önemli halk bilgelerinden biridir.

Başlarken, ilk olarak şunu da belirtmek gerekir ki; Nasreddin Hoca'nın mutasavvıf kimliği de açıkça birçok kaynakta tespit edilmiştir. Bu kaynaklardan biri, Seyyid Burhaneddin Çelebi'nin Burhaniye tercümesi adı verilen metnidir ki; bu tercüme bu açıdan daha önce incelenmiştir.

Burhaniye Tercümesi bağlamında hedef kitle tasavvuf ehli seçilmiş ve en çok da bir tasavvuf yolunun talipleri ya da yeni mensuplarına yönelik -özellikle- nefsin tezkiye edilmesi, dünyaya aldanılmaması, şeriat-tarikat-hakikat düzleminde istikamet üzere olunması yönünde nasihatlerde bulunulmuştur (Dervişoğlu, 2018: 494).

Böylece ortak temel Hoca cephesinden değerlendirilirken yeri geldikçe, Sufi literatüründeki anlam boyutu da dâhil edilmiştir. Bu çerçevede, hem Zen bilgeleri hem de Hoca tarafından birçok kısa öykü, fıkra ve bilmece incelenmiştir. Bu süreç sırasında ilk karşılaşılan benzerlikler sonrasında, bundan sonraki çalışmalar için de bir tartışma alanı açabilecek bağlantıların kurulabilmesi amacıyla, farklı bir bilgi alanından üçüncü bir tamamlayıcı temel arayışına girilmiştir. İki tarafta aslında kendi tarihsel ve kültürel çerçeveleri içerisinde günümüze kadar ulaşmış kültürel birer miras ve köklerini kendi inanç sistemlerinden alan birer yaklaşımdırlar. Bu anlamda,

bir yandan tamamen farklı kültürel düzlemlerde yer almalarına rağmen, bir anlamda da aynı tarafta sayılırlar. Bu durum tamamlayıcı objektif bir taraf olarak da psikoloji biliminin görüşlerini de dahil etme ihtiyacını doğurmuştur. Bununla birlikte, mevzu bahis iki taraf gerek din ve düşünce sistemi gerekse coğrafya açısından oldukça uzak düşmektedir. Bu uzaklığa rağmen bile benzerlikler doğabiliyorsa, “bir bilginin bir coğrafyadan diğerine fiziksel yoldan taşınması” gibi bir açıklamanın ötesinde bir bilgi üretim alanının etkin olabileceğini akla getirmiş ve buradan hareketle, Jung düşüncesinin “ortak bilinçdışı” kavramı konuyla bağlantılı bulunmuş ve bu sebeple dahil edilmiştir. Bu anlamda, öykülerdeki motiflere zemin oluşturabilecek bazı kavramlara yönelik Jung’un bazı görüşleri de birleştirici bir düzlem olarak yeri geldikçe değinilmiştir.

Ortak bilinçdışında kişisel hiçbir şey yoktur; bu, en azından bir insan topluluğuna, daha çok bir ulusa, hatta bütün insanlığa aittir. Bunlar bireysel varoluşun elde ettiği şeyler değildir, manevî biçimlerin ve yaradılıştan var olan içgüdülerin ürünleridir (Jung, 2006: 232).

Bu pasajdan ve Jung’un genel yaklaşımından hareketle şunu söyleyebiliriz ki; ortak bilinçdışı diye tabir edilen alan, bütün insanlığa ait ortak imge ve motifleri barındırır ve yeri geldiği zaman bu motifleri herhangi bir yerde yeniden üretebilir.

Düşlerin, düşlemlerin ve vizyonların gereçlerden hangisinin, kişinin kendine özgü alanını ilgilendirdiğini, hangisinin bu alanı aşır, ortak bilinçdışının içeriği sayılabileceğini söylemek güç değildir. Mitolojik konular, insanlığın evrensel tarihinde kök salmış simgeler ve aşırı yoğun tepkiler, hep, en derinde yatan katların katılımını gösterir. Bu motifler ile simgelerin, bir bütün olarak, ruh yaşamı üzerinde etkisi vardır; ağır basan işlevsel bir niteliğe ve pek yüksek bir enerji yüküne sahiptir (Jung, 2006: 46).

Yine aynı kavramın açılımı olarak bu pasaj da ortak bilinçdışının daha derin katmanlarından gelen içeriklerin, insanın ruhsal yaşamı üzerinde etkileri olduğundan ve yüksek bir enerji yüküne sahip olduklarından bahsetmektedir. Bu yaklaşım, “her iki bilgi alanı da bu ortak alanın daha derin katmanlarından beslenmiş olabilir mi?” sorusunu akla getirebilir. Çünkü her iki bilgi alanı da öncelikli olarak (yerine ve öyküye göre, açık ya da örtülü bir şekilde) insanın ruhsal yaşamına dönük bir eylemsellik içinde bulunmaktadır.

Zen Geleneği Hakkında

Zen, kökeni Hindistan’da olan, yaklaşık MS. 500 yılındaki Dhyana okuluna kadar eskiye giden bir Mahāyāna Budist okulunun Japonya’ya geldikten sonraki aldığı isimdir. Zen, günümüze kadar ulaşabilmiş olan, kendine has bir öğretim yaklaşımına sahip manevi bir içsel gelişim okuludur. Çalışma kapsamında, çeşitlilik ve tutarlılık oluşturması açısından, olabildiği kadar farklı çağ ve dönemlerden seçilen 7 Zen bilgesinin kısa hikâyelerinden faydalanılmıştır.

- 1- Hui Neng (638 - 713)
- 2- Hyakujo Ekai (720 - 814)
- 3-Nansen Fugan (749 - 835)
- 4-Ikkyu Sōjun (1394 - 1481)
- 5-Basho Matsuo(1644 - 1694)
- 6-Hakuin Ekaku (1685 -1768)
- 7-Nan-in Zengu (1834 -1904)

Bu noktada, Zen geleneğinin de dönüştürücü ve olgunlaştırıcı bir amacı olduğunu ilk tahlilde altını çizmemiz gerekir. Zen eğitiminde, öğreticiler tarafından, koan adı verilen bilmeceler kullanılır. Zen koanları, öğreticilerin, öğrencilerindeki sabit düşünce şeklini ve zihinsel kalıpları yıkmak için kullandıkları kendilerine has özel bilmecelerdir. (Heine ve Wright, 2000: 179) Zen geleneğinde hiçbir entelektüel bilgi ya da efor olmadığını söyleyebiliriz. Zen, yaşamın ve hakikatin, doğrudan, aracısız ve sözel kavramlardan arınmış bir durulukta deneyimlenmesine dayanır. Öğreticinin amacı, öğrencinin düşünme kalıplarının kırılması ve çok daha geniş esnek düşünce düzlemlerine ulaşabilmesidir. Bunun için Zen bilgeleri çoğunlukla, Nasreddin Hoca'ya da benzer şekilde, görünüşte saçma gibi gözükken, mantık dışı ve çoğu zamanda gülünç eylemlerde bulunurlar ve muhataplarına meydan okuyarak sarsıcı deneyimler yaşatırlar. Jung, Toplu Eserler (Collected Works) 10. cildinde şöyle der:

Gerçek deha neredeyse her zaman araya girer ve rahatsız eder. Ebedi dünyadan geçici dünyaya seslenir. Yanlış şeyleri doğru zamanda söyler. Ebedi gerçekler, tarihin herhangi bir anında asla doğru değildir. Dönüşüm süreci, dehanın sonsuzluk kaynağından ürettiği pratik olmayan şeyleri sindirmek ve asimile etmek için durmak zorundadır. Yine de dahi, zamanının şifacıdır. Çünkü onun ebedi gerçekten ortaya çıkardığı her şey iyileştiricidir (Jung, 1964: 1004).

Bunun gibi sıra dışı eylemlerde bulunan dehaların doğasını açıklayan bu pasaj, gerçek dehanın ebedi dünya ile maddi dünya arasında aracılık yapan rolüne değinir. Burada deha diye değinilmiş olan role, söz konusu bilgilerimizi koyarak pasajı açmaya devam edelim. Ebedi aleme ait olan gerçekler bu dünyanın gerçekleri ile çelişebilir ve dehanın sonsuz kaynaktan getirdiği bu bilgi, maddi dünyanın gerçekliği karşısında absürt kalabilir. Bu açıdan bakıldığında “yanlış şeyler” gibi gözükmesine rağmen, oradaki zamanlama doğrudur. Bu uyumsuzluğun doğal bir sonucu olarak da dehanın ebedi aleminden getirdiği bilgi, dünyanın gerçekliğini bir anda kırarak araya girecek ve muhatabını rahatsız edecektir. Bu pasajda, Jung'un sonsuzluk kaynağından dehanın getirdiği “pratik olmayan şeyler” diyerek kastettiği tam da bu rahatsız edici -ama bir o kadar da iyileştirici- öğelerdir. Dünyanın kendi hızlı maddesel akışı içerisinde, “bir an için durup bu deneyimi sindirmeye zaman ayırıyor muyuz?” diye sormak anlamlı olabilir. Çünkü, dehanın bize sundukları dünyevi hayatımızın seyri için pek pratik sayılmasa da (sekteye uğratıp alıkoymucu yönüyle) dönüşüm için gereklidir. Bu anlamda

pasajda, dönüşümün ve iyileşmenin tamamlanması isteniyorsa, durup bunu sindirmemizin gerekliliği üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz.

Karşılaştırmalı İnceleme

Nasreddin Hoca'nın ve kendisini de biçimlendirmiş olan Anadolu medeniyet tasavvurundaki eğitici katmanın, tasavvuf öğretisi geleneğiyle güçlü bir bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz. (Dervişoğlu, 2018) 13. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış olan Nasreddin Hoca, bir medrese hocası olması yanı sıra bir Hanefi fıkhî âlimidir. (Abak,2012:25) Hatta kendi döneminde bile referans kabul edilerek, tasavvufi soruların adresi olarak görüldüğü ve ziyaret edildiği Saltukname metninde bulunmaktadır. Kendisi de bir mutasavvıf olan Sarı Saltuk'un Nasreddin Hoca'yı ziyareti ve onunla yaptığı tasavvufi diyalogu bir örnek olarak vermiş olalım. Bu ziyaret sırasında Sarı Saltuk, Hoca'ya şunu sorar: "Bizi terk etmeyen mülklerimiz gerçekte nelerdir?" Bunun üzerine aralarında sohbet devam eder. Nasreddin Hoca da sembolik bir mecaz üzerinden verdiği yanıtında, "ilim, amel ve ihlas-ı kalp" şeklinde üç tasavvufi değere işaret eder (Abak, 2012: 31).

Zen geleneği, Nasreddin Hoca'dan yaklaşık 700 yıl önce, farklı bir coğrafyadan ve farklı bir dinsel kökenden de geliyor olsa, her iki bilgi geleneğinde de doğru ve yanlışın değişebildiği daha geniş bakış açılarına ve hatta zıtlıkların aynı anda var olabildiği bir düşünce alanına davet olduğunu görmekteyiz. Aşağıdaki meşhur fıkra buna güzel bir örnektir.

Komşularından birinin bir işi olur, Hoca'ya başvurup eşeğini ister. Hoca, eşek burda değil der, değirmene buğday yolladım. Tam o sırada eşek, ahırda anırmaya başlar. Komşusu, hani burda değildi der, bak anırıyor. Hoca, eliyle sakalını tutup sübhânallah der, bu yaşta, ak sakalımla benim sözüme inanmıyorsun da eşeğin sözüne inanıyorsun ha? (Gölpınarlı, 1961: 78).

Yine bir başka temsili örnekte Nasreddin Hoca eşeğe ters binmesinin hikmetini şöyle açıklar:

Bir gün Hoca, talebesiyle derse giderken eşeğine ters binmiş. Hoca, neden eşeğe ters bindin demişler. Hoca, doğru binsem arkamda kalıyorsunuz, siz önde giderseniz ben arkada kalacağım, iyisi mi, yüz yüze gidelim demiş (Gölpınarlı, 1961: 108).

Bu anlamda Nasreddin Hoca, daha geniş bakış açıları için, "kime göre, neye göre" sorularını da dâhil ederek, verilen yargının ya da önermenin ölçeğini sorgular ve daha geniş ölçeklerin de dâhil edilmesi için bir davet yapar. Bu paradoksal nokta alışıldık rasyonel aklın ötesine geçen bir nitelik taşıır.

Huineng'den aktarılan bir Zen öyküsünde, iki Zen keşişi aralarında sohbet ederken uzaktaki dalgalanan bayrağı fark ederler. Biri "Bayrak hareket ediyor." der. Diğeri de onu düzeltir. "Hayır bayrak değil, rüzgâr hareket ediyor." Oradan geçen ve bu diyaloga şahit olan üçüncü bir keşiş diyaloga dâhil olur ve şöyle der: "Bayrak değil, rüzgâr değil, sizin zihniniz hareket ediyor." (Heine ve Wright, 2000: 55).

Bir başka örnekte bir zen koan bilmecesi, “Hiç kimsenin olmadığı bir ormanda ağaç devrilse ses çıkar mı?” diye sorar. Benim duymamış olmam, o sesin çıkmadığını göstermez diyerek, ses çıkar diyebileceğimiz gibi, sesi kulak aracılığı ile zihinde oluşan bir olgu olarak da ele alabiliriz. O zaman da “ses çıkmaz” dememiz gerekir. Ses titreşimi kulak zarına çarptığı zaman ses olarak kabul ediyorsak “evet”, ama doğada kendi kendine titreşen bir dalga boyunu da pekâlâ ses olarak kabul edebiliriz. Sesi nasıl tanımladığımızı bağlı olarak bu iki yanıt da aynı anda doğru olabilir. Bu anlamda Zen öğreticisinin yapmaya çalıştığı bu ikilik halini birleştirerek olanca bütüncüllüğü içerisinde, bu zıtlığı kabul edebilmek, aktarabilmek ve öğrencisinin de kendi yaşamını bu bütüncül haliyle sindirebilmesine yardımcı olmaktır. Zıtlıkları birleştiren bu düşünce şekli hakkında Jung, Toplu Eserleri 5. cildinde dönüşümün sembollerinden bahsederken; bütünlüğün ve tamlığın bir sembolü olarak, kendiliğın bir “Coincidentia oppositorum” (zıtların bir araya gelişi) olduğunu ve öyleyse ışık ve karanlığı aynı anda içerdiğini söyler. (Jung, 1912/1952:576). Bu Nasreddin Hoca fıkralarında da sıklıkla karşılaştığımız tarz bir akıldır.

Hoca, kadılık vazifesini yaparken de aynı pratik zekâyı ve aynı becerikliliği gösterir. Beyhude kavgaları çabucak halleder. Kebabımın, dumanından bedava faydalandı diye bir adamı şikâyet eden kebağçıya malının bedeli yerine para şıkırtısı verdirmesini de bilir. Mizacı, onu, kayıtsız-şartsız iki tarafı anlaştırmaya sürükler (Gölpınarlı, 1961: 18).

Bu fıkrada Hoca'nın birbirine zıt olan iki farklı gerçekliği aynı anda doğru hale sokabildiğini görüyoruz. Hoca kebabının dumanı için para isteyen kebağçıyı “bu çok mantıksız” diye geri çevirebilirdi. Böyle yapsaydı kebağçı haksız, sanık da haklı olarak dava sonuçlanacaktı. Ama ne kadar mantıksız da görülse, Hoca'nın iki zıt gerçekliğin birleşebileceği yeni bir mantık düzlemi arayan zihni, iki tarafın da razı olmak zorunda kalacağı “kısasa kısas” yepyeni bir önerme buldu. “Kebabın dumanının karşılığı” ne kadar makul bir istekse, kebağçıya aynı derecede makul olan bir karşılıkla ödeme yapılacaktı. Dolayısıyla kebağçı kendi önermesindeki mantıksal gerçekliğin içerisine hapsolmuş durumda kalarak, ödemesini “para şıkırtısı” olarak almak zorunda kaldı. Elbette sanık da ödemesini bu şekilde yapmaktan oldukça memnundu ve haklılığı “bir şekilde” onanmıştı. İki taraf da sonuçta “bir şekilde” haklı çıktı. İşte tam bu “bir şekilde” mantıksal düzlemi, yukarıda Jung'dan örnek verdiğimiz bir “Coincidentia oppositorum” olarak, zıtların bir araya geliş düzlemi oldu (Jung, 1912/1952: 576).

Nasreddin Hoca'nın meşhur “Sen de haklısın” fıkrası da bu minvalde bir fıkradır. Bu anlayış boyutu, aynı zamanda masallara başlarındaki tekerlemelerde söylenen; “bir varmış bir yokmuş” dediğimiz, pirelerin berber, develerin tellal olabildiği ya da babamızın beşiğini sallayabildiğimiz gerçeklik boyutuyla da benzerlik gösterir. Aynı rasyonel akıl ötesi gerçekliğe, rüyanın ve mitolojinin sembol dilinde de rastlayabiliriz.

İlahi etki, bilinçdışı itkinin karşı konulamaz gücüdür. Kahraman her zaman büyülü güce sahip olan ve imkânsız imkânlı hale getirebilen bir figürdür.

Sembol, uzun bir kuraklıktan sonra bereketliliği getiren bir su yolu gibi, zıtlıkların yeni bir hareketle birlikte aktığı orta yoldur (Jung, 1921: 443).

Bu pasajda, masalarda ve mitlerde rastladığımız benzer sembolik ifadelerin de zıtlıkları birleştirebilme potansiyelinden bahsettiğini söyleyebiliriz. Bu pasajda aynı zamanda, ehli tarafından bilinçdışı alandan getirilen bilinçdışı içeriğin (bu örneklerde mantık dışı gibi gözükken birtakım ifadeler ya da betimler) karşı konulamaz bir ilahi etkisinden bahsedilmektedir. Bu anlamda, bu ilahi etkiyi yaratmayı başarabilen bir kahraman için; bir nevi büyü güce sahip olduğunu ve imkânsız imkânli hale getirebildiğini söyleyebiliriz. Bu minvalde bir kahraman olarak hem Nasreddin Hoca'nın hem de Zen bilgelerinin, bizi, mümkün gözükene ve aklın ötesine davet ederek, yaşamın daha üst ve berrak algı düzeylerine davet etme konusundaki ortaklığından bahsedebiliriz.

Yeniden doğuş sembolizmi, dönüşüm sürecinde her zaman yeni bir zıtlığın birleşmesi anlamına gelir. Fakat zıtlıklar statik bir şekilde bir araya gelirlerse beraberinde bir feragat getirecektir. O zaman üzümlük şöyle söylememiz gerekir: "Yazık! evet aslında siyah beyazdı. Beyaz da siyahtı" Bu çok da farklı olmayan bir karışıma sebep olur ki; bu cansız ve donuk bir duruştur. Oysa zıtlıklar yaşayan canlı bir ilerleme içerisinde birlikte büyüyebilirlerse; işte ancak o zaman, bu birleşimin doğru ve tam bir birleşim olduğunu söyleyebiliriz (Jung, 1997: 649).

Jung kendi düşünce sisteminde zıtlıkların bir araya gelişini, insanın yeniden doğuşu (ruhsal dönüşümü) bağlamında ele aldığı bu pasaj; zıtlıkların canlı ve dinamik bir şekilde bir araya geldiklerinde, doğru ve tam bir birleşim yaşandığından bahseder. Bu canlılığı daha iyi anlamak için bir başka örneğe bakalım: "Tek elle yapılan alkışın sesi nedir?" diye sorar Hakuin (Suzuki, 2011:182). Bu soruyu sordüğümüzde, alkış kelimesinin kavramsal anlamında sıkışıp kalırız. Bu insan olmanın ve dil kullanımının getirdiği tek taraflılığın sonucudur. Tek bir aileden, tek bir kültürden yetişmiş olmak bile bu tek taraflılık için yeterlidir. Bu tek taraflılık, özünde dilin ve insan olma deneyiminin getirdiği belki de doğal bir sonuçtur. Kavramlarımız genelde, güzel-çirkin, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi ikiliklerden oluşur. Pragmatik olarak bu ikilik, yaşamı kolaylaştıran bir yaklaşım da olsa, insanın mana hayatı ve karşılaştığı varoluşsal sorular açısından daha geniş düşünce ufuklarının önünde belirmiş, sınırlayıcı bir unsur olabilir mi? Her iki bilgi geleneğinde de karşılaştığımız öykülerin, olgunlaştırıcı işlevleri sebebiyle, zıtlıkları birleştirebilme becerimizi keskinleştirmeye odaklandığını görebiliriz. Bu, daha geniş ve derin bir bakış açısıyla olaylara nüfuz edebilmemizi sağlar. Bu anlamda, zıtlıkların birleşebildiği alan için kullanabileceğimiz betimleyici sıfatlar "bütüncül" ve "tam" olabilir. Bu anlamda, Tasavvuf düşüncesindeki tevhit kavramı da bu bütüncüllüğe işaret ediyor olabilir mi? Jung'un da "tamlik" (wholeness) olarak ifade ettiği kavram da benzer bir noktayı açıklamaya çalışıyor olabilir mi? Elbette, daha kapsamlı araştırmaları hak edecek denli güçlü olan bu soruları şimdilik bir yana bırakıp, kültürel motifleri taşıyan hikâyelerin zaten bu açılımları bize tesirli bir şekilde aktarabildiğini hatırlayarak devam edelim. Bu tarz güçlü motifler barındıran

farklı hikâye biçimlerinin, hayata dair bir kurgu içerisinde (ve belki de örtüsüyle), daha derin ve evrensel kavramların, bize coğrafyalar ötesi bir genişlikte nüfuz etmelerini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

Wu-men koanında usta elindeki ahşap değneği göstererek “eğer buna değnek dersiniz kavrama çok fazla tutunmuş olursunuz, yok eğer değnek demezseniz de besbelli olanı görmezden gelmiş olursunuz. O zaman şimdi söyleyin bana, bu elimdekine ne derdiniz?” (Heine ve Wright, 2000: 4) diye öğrencilerine sorarak, kelimelerin ve ifadelerin ötesine geçmeyi dener. Beğendiği tek yanıt ise, yerinden kalkıp yanına gelen ve ahşap değneği kırarak kendisine geri veren öğrencisinin yanıtıdır. Çünkü, öğrencinin zihni kavram ve kelimelerde kaybolmadan berrak kalmayı başarabilmiş ve bir eyleme dönüşmüş olarak yanıtını vermiştir.

Zen bilgisi Basho ise, bir koan kurgusu olarak öğrencilerine “Asanız varsa, bir asa vereyim size; ama asanız yoksa asanızı alırım” der. Nasreddin Hoca da pek mümkün değilmiş gibi gözükse de gölü mayalamaya çalışır.

Hoca bir gün, biraz yoğurt mayası almış, Akşehir gölüne gitmiş, mayayı göle atmış. Birisi görmüş, ne yapıyorsun Hoca demiş. Hoca, göle yoğurt mayası katıyorum demiş. Adamcağız şaşırıp tutar mı demiş. Hoca, ben de biliyorum, tutmaz amma demiş, ya tutarsa! (Gölpınarlı, 1961: 86).

Bu imkânsız gibi gözükken göle yoğurt mayalama işi için Hoca, “tutmaz amma, ya tutarsa!” diyerek, bizim de kendi hayatımızda mümkün olmadığına dair yargılarda bulunup, belki de vazgeçtiğimiz, bize ait diğer “imkânsız imkânlıları” (ya da imkânlı imkânsızları) sorgular. Bizi denemeye, risk almaya, şans vermeye davet eder. Yukarıdaki koan örneğinde olduğu gibi, Nasreddin Hoca'nın da zihni berrak ve eylem halindedir. Bu anlamda, her iki bilgi geleneğinin de benzer olarak, bizi olanaksızın dünyasına davet eden, kelimelerin ve sabit kavramların ötesinde bir yaşam algısına bizi alıştırmaya çalışan motifleri görüyoruz. Siyah ile beyazdaki, doğru ile yanlıştaki taraflardan sadece bir tanesinde taraftar olarak sıkışıp kalma zorunluluğundan bizi kurtarıp, daha geniş, esnek ve hakiki bir anlayış düzlemine bizi ulaştırmaya çalışıyor bu motifler.

Riko adlı öğrenci bir gün usta Nansen'den şişedeki kazla ilgili eski bir bilmeceyi açıklamasını ister. Bu Zen bilmeceğinde bir şişemiz vardır. Bir kaz yumurtası daha çok küçükken şişenin ağzından içeri bırakılır. Kaz yumurtası zaman içinde çatlar. Kaz doğar ve büyümeye başlar. Şişenin ağzından kazı beslemeye devam ederiz ve kaz belirli bir olgunluğa ulaşır. Bilmece şöyle devam eder; kazı öldürmeden ve şişenin camını da kırmadan kazı dışarı çıkarabilir misiniz? (Sangharakshita, 2013)

Hikâye şöyle devam eder Usta Nansen güçlü bir el çırpmasıyla birlikte. “Riko!” diye bağırır. “Gördün mü? Kaz Çıktı!” der Nansen. Peki Nansen usta bunu nasıl yapar? Araştırmanın bütünselliği içerisinde bir yorumu şu olabilir. Kelimeler ve kavramların sınırlayıcılığı ve tek taraflılığı sebebiyle, kolaylıkla zihni maniple ederek çözülmeyen bir bağlam yaratabiliriz. Nasreddin Hoca'nın kazan fıkrası da biraz bu koana benzer.

Hoca, bir gün, komşusundan bir kazan ister. İşini bitirdikten sonra kazanın içine bir tencere koyup komşusuna götürür. Komşu, tencereyi görünce, Hoca, bu ne der. Hoca, kazan gebemiş komşu der, doğurdu. Adam, pekâlâ der, kazanı, tencereyle beraber alır. Bir zaman sonra Hoca, kazanı gene ister. Fakat bu sefer, geri vermez. Bir hayli gün geçer, komşusu, Hoca'nın evine gidip kazanı ister. Hoca, müteessir bir surette ah komşum der, başın sağ olsun, kazan sizlere ömür. Komşu, a hocam der, hiç kazan ölür mü? Hoca, komşucuğum der, doğurduğuna inandın da öldüğüne inanmıyor musun? (Gölpınarlı, 1961: 43).

Burada Hoca bize şunu soruyor: “Kazan doğarken sorun yok da öldüğünde mi sorun oluyor?” Yine aynı analogiden hareketle; “Kaz şişeye girerken sorun yok da şişeden çıkarken mi sorun oluyor?” Bilmeyeyi soran zihin, kelimelerin gücünü kullanarak kolaylıkla kazı şişeye sokabilirken, biz çıkartırken niye zorlanıyoruz? Kaz oraya nasıl girmiş? Elbette, girdiği yoldan çıkabilir. Burada ilk hatırlamamız gereken, kazın şişeye muhayyile yolu ile girdiğidir.

Sonuç

Elbette bu çalışmada seçtiğimiz örnekler her iki taraf için de çoğaltılabilir. Bu bilmeceler ve fıkralar gibi daha onlarca dahil edilip, daha geniş bakış açıları yakalayabileceğimiz sonuçlara varabiliriz. Özellikle, Türk halk edebiyatındaki tekerleme ve şathiye gibi türler de çalışmanın odağında yer alan paradoksal mantık düzlemi ile gösterdikleri benzerlikler yönünden, araştırmayı derinleştirebilecek önemli boyutlardır. Bu çalışma, bu paralellikleri tartışmaya açmak ve temel noktaları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu anlamda, belirli bir çerçeve ile sınırlı kalacak kadar sayıda Nasreddin Hoca fıkrası ve Zen öyküsü incelenmiştir. Gelinebilen noktaya kadar da yöntem ve yaklaşımları açısından bazı benzerlikler gösterdikleri görülmüştür. Bizi, doğru ve yanlışın yer değiştirebildiği daha geniş bakış açılarına davet etmeleri yanı sıra, mümkün gözükene ve aklın ötesine geçirmeye çalıştıkları örnekler ile tespit edilmiştir. Bir başka benzerlik noktası ise, sözel kalıpların ötesinde, daha çok bir eylemsellik içerisinde bulunmalarındır. Her iki taraf da bir bilgi aktarımından veya entelektüel bir yaklaşımdan ziyade bir eylem halindedirler.

Elbette, çalışmayı seçtiğimiz konunun, başta Nasreddin Hoca olmak üzere, tüm kişileri çok daha kapsamlı yeni çalışmalar gerektirecek kadar önemli tarihsel figürlerdir. Bu anlamda, incelenen Zen bilgilerine ait öyküler, bilmeceler, dönemleri ve Japon geleneğinin tarihsel ve kültürel arka planındaki derinlik itibarıyla, belirli bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Aynı sınırlandırma Nasreddin Hoca'nın mutasavvıf kimliğinin işaret ettiği Sufi öğretilerinin arka planı, kendisinin kişiliği ve tarihsel arka planı için de geçerlidir. Bu anlamda çalışma, figürlerin tarihsel arka planlarıyla birlikte her iki medeniyet tasavvurunun derinlemesine dâhil olduğu daha geniş kapsamlı çalışmalar için bir adım niteliğindedir.

Farklı dinler ve uzak coğrafyalar bile söz konusu olsa; insanlığın ortak mirasına ait benzerlikleri ortaya koyan çalışmaların, kültürlerarası

diyalogları güçlendirici katkıları olabilir. Yapılacak sonraki araştırmalar, belki diğer coğrafyalarla da bazı benzerlikler yakalanmasına olanak verebilir. Coğrafyalar ve hatta çağlar ötesi farklar göstermesine rağmen, benzer figürler, farklı isimler ve kimlikler üzerinden tekrar ve tekrar yeniden doğabiliyorlarsa, bu örneklerden biri olan Zen bilgeleri ve Nasreddin Hoca benzerliği, diğer olası örneklere de farklı bir göz ile yeniden bakabilme imkânı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Abak, Ő. (2012). *Tarifi bende Bir İslam aydını olarak Nasreddin Hoca*, Ankara: Vadi.
- Suzuki, D. T. (2011). *The Zen Koan as a seans of attaining enlightenment*. United States: Tuttle.
- Sangharakshita (2013). *The Bodhisattva ideal*. Windhorse Publications.
- Heine, S.- Wright D. (2000). *The Koan texts and contexts in Zen Buddhism*. New York: Oxford.
- Gölpınarlı, A. (1961). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Remzi.
- Dervişoğlu, M. (2018). Mizah-tasavvuf ilişkisi bağlamında Nasreddin Hoca latifelerinin işlevselliği: Burhaniye tercümesi örneği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 479-495.
- Jung, C. G. (1912/1952). *Symbols of transformation*. Collected Works 5, Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1921). *Psychological types*. Collected Works 6, Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1964). *Civilization in transition, Collected Works 10*, Bollingen Foundation.
- Jung, C. G. (1997). *Visions: Notes of the seminar given in 1930–1934*. Vol. I, Princeton University Press.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*, İstanbul: Payel.